

Paweł Jaworski, *W cieniu „żelaznej kurtyny”*. Szwecja wobec Szczecina 1945–1989 (Świat wobec Szczecina), Instytut Pamięci Narodowej, Szczecin–Warszawa 2022, ss. 262, ISBN 978-83-8229-453-8.

„Świat wobec Szczecina” to jeden z projektów realizowanych w Instytucie Pamięci Narodowej Oddziałowym Biurze Badań Historycznych w Szczecinie. W jego ramach wydawane są książki przedstawiające relacje łączące stolicę obecnego województwa zachodniopomorskiego z wybranymi krajami Europy Zachodniej w okresie PRL. Do tej pory ukazały się książki autorstwa Tytusa Jaskułowskiego¹, Anny Szczepańskiej-Dudziak², Jacka Tebinki³ oraz Filipa Gańczaka⁴. Dwa lata temu została również opublikowana monografia Pawła Jaworskiego, zatytułowana *W cieniu „żelaznej kurtyny”*. Szwecja wobec Szczecina 1945–1989, która jest przedmiotem niniejszej recenzji.

Autor książki jest pracownikiem naukowym w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na historii najnowszej Polski i powszechnej XIX–XX w., ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Europy Środkowo-Wschodniej i Skandynawii. W dorobku znalazły się liczne prace poświęcone stosunkom Polski Ludowej z innymi państwami, w tym ze Szwecją⁵.

Omawiana monografia została ułożona w sposób problemowo-chronologiczny i składa się ze wstępu, czterech rozdziałów tematycznych oraz zakończenia. Autor we wstępie przedstawił krótki rys historyczny związków Szczecina ze Szwecją; postawił pytania badawcze, których odpowiedzi stanowiły cel pracy; wskazał podstawowe źródła oraz krótko scharakteryzował poszczególne części monografii. Pierwszy rozdział skupił na działalności przedstawicielstwa szwedzkiego w Szczecinie w latach 1945–1989. Spory fragment tego rozdziału został poświęcony kwestii powstania i aktywności Kościoła Marynarza Szwedzkiego w mieście oraz założenia przy nim placówki konsu-

¹ Zob. Tytus JASKUŁOWSKI, *Szczecin. Miasto, którego nie było. Dyplomacja RFN i polskie przełomy 1970–1989* (Świat wobec Szczecina), Szczecin–Warszawa 2020.

² Zob. Anna SZCZEPAŃSKA-DUDZIAK, „*Szczecin czechosłowackim oknem na morza i oceany*”. *Szczecin w stosunkach polsko-czechosłowackich 1945–1989*, tł. Roman SŁIWKA (Świat wobec Szczecina), Szczecin 2021.

³ Zob. Jacek TEBINKA, *Kanada i Szczecin 1945–1990. W cieniu granicy* (Świat wobec Szczecina), Szczecin–Warszawa 2021.

⁴ Zob. Filip GAŃCZAK, *Gryf, młot i cyrkiel. Szczecin w polityce władz NRD 1970–1990* (Świat wobec Szczecina), Szczecin–Warszawa 2022.

⁵ Zob. Paweł JAWORSKI, *Kontakty polsko-czechosłowackie na terenie Szwecji w latach drugiej wojny światowej*, [in:] *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989*, cz. 1, red. Peter BŁAŻEK, Paweł JAWORSKI, Łukasz KAMIŃSKI (Konferencje IPN, t. 31), Warszawa 2007; Paweł JAWORSKI, *Marzyciele i oportuniści. Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1939–1945* (Monografie – Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, t. 48), Warszawa 2014; idem, *Most przez Bałtyk. Szwecja wobec „Solidarności” 1980–1982* (Monografie – Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, t. 126), Warszawa 2017.

larnej. Drugi rozdział poświęcił sprawie stosunku Szwecji do kwestii rozstrzygnięcia przynależności państwowej Szczecina po drugiej wojnie światowej; omówił również sposób relacjonowania wydarzeń z tym związanych w szwedzkiej prasie. W rozdziale trzecim autor przedstawił skandynawską perspektywę postrzegania Szczecina przez Szwecję, a zwłaszcza wybranych, istotnych dla miasta wydarzeń w latach 1945–1989. Czwarty rozdział został poświęcony przedstawieniu kontaktów gospodarczych i morskich przepraw pomiędzy Szczecinem a Szwecją.

Do napisania monografii Paweł Jaworski wykorzystał materiały źródłowe pozyskane głównie z zasobów Archiwum Państwowego w Sztokholmie oraz Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Szwecji. Wykorzystał także raporty szwedzkiej placówki konsularnej w Szczecinie oraz analizy gospodarcze, w dużej mierze dotyczących portu. Podstawą do napisania pracy stały się również akta pozyskane z Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie oraz materiały prasowe z różnych polskich i szwedzkich dzienników⁶.

Istotnym celem pracy wskazanym przez autora stało się ukazanie Szczecina na tle całości relacji polsko-szwedzkich w latach 1945–1989. W szeregu postawionych we wstępie problemów badawczych znalazły się te dotyczące zainteresowania Sztokholmu sprawami polskimi i Szczecinem, jako portem i ważnym ośrodkiem gospodarczym, oraz problemami społecznymi, gospodarczymi i politycznymi zachodzącymi wówczas w PRL.

Lektura monografii *W cieniu „żelaznej kurtyny”. Szwecja wobec Szczecina 1945–1989* dostarcza szczegółowych informacji na temat relacji państw z dwóch przeciwnych systemów politycznych. Wydawałoby się, że Polska Rzeczpospolita Ludowa, położona wówczas za żelazną kurtyną, nie powinna mieć szerszych związków z jednym z krajów, tak wówczas znienawidzonego przez rodzimą propagandę, świata zachodniego. Jaworski przedstawia zupełnie przeciwny obraz, w którym oba państwa współpracują w sferze gospodarczej i dyplomatycznej. Wzajemne relacje gospodarcze okazują się atrakcyjniejsze i bardziej pożądane dla obu stron niż kurczowe trzymanie się założeń ideologicznych. Import polskiego węgla przez port przeładunkowy w Szczecinie oraz funkcjonowanie w nim konsulatu szwedzkiego są interesującym przykładem stosunków PRL z państwem spoza tzw. bloku wschodniego. Sztokholm liczył na dostawy górnośląskiego węgla, z kolei Polska miała nadzieję na wsparcie ze strony Skandynawów w odbudowie kraju. Istotnym punktem na mapie Polski był Szczecin, w którym miał się znajdować główny port przeładunkowy eksportowanego na północ surowca. Związki ekonomiczne państw okazywały się silniejsze niż podziały polityczne, ale tylko do czasu, gdy obie strony czerpały z nich korzyści. Stan ten utrzymywał się do czasu załamania koniunktury. Już w latach siedemdziesiątych XX w. Szwedzi zaczęli publicznie wypowiadać się o Polsce jako państwie niedemokratycznym, z kolei jego mieszkańcy oskarżać o szpiegostwo. Mimo zarzutów wizyta premiera Szwecji w kwietniu 1978 r. w Polsce przyniosła w rezultacie podpisanie kolejnej umowy handlowej. Do tego czasu nad Wisłą również widziano korzyści z obopólnych relacji: w prasie

⁶ Tytuły prasowe wymienione przez autora w spisie bibliograficznym (w kolejności): „Aftonbladet”, „Dagens Nyheter”, „Expressen”, „Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning”, „Kurier Szczeciński”, „Morgon-Tidningen”, „Svenska Dagbladet”, „Trybuna Ludu”, „Ziemia i Morze”, „Życie Warszawy”.

krajowej pojawiały się bowiem specjalne dodatki, w których zamieszczano informacje na temat wydarzeń z zagranicy, a także organizowano wystawy na Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, poświęcone tematyce szwedzkiej. Propaganda krajowa wykorzystywała te działania w celu budowania dobrego wizerunku władzy w PRL, mającej poprawne stosunki z państwami zachodnimi, i zaprzeczania stanowiskom zarzucającym aparatowi politycznemu izolowanie kraju. Jednak wbrew oczekiwaniom władzy nie tylko węgiel przekraczał granicę państw.

Od początku jednak istnienia wzajemnych relacji strona polska nie pozostawała bierna wobec działalności szwedzkich konsulów i przybywających do Polski skandynawskich marynarzy. Urząd Bezpieczeństwa, w 1956 r. przemianowany na Służbę Bezpieczeństwa, inwigilował wszystkich cudzoziemców przybywających do kraju. Co więcej, autor wskazuje, że bezpieka interesowała się także szwedzką prasą, a konkretnie zamieszczanymi w niej informacjami na temat Polski. Do końca lat osiemdziesiątych XX w. funkcjonariusze SB zbierali sporo materiałów na oddelegowanych do Szczecina konsulów. Praca ta została przez autora określona jako swego rodzaju obsesja szpiegowska, której objawami miało być również odnotowywanie wszelkich sygnałów zainteresowania szwedzkich marynarzy szczecińskim portem. Równie ważnym zadaniem służb była obserwacja emigracji polskiej przebywającej na ternach państw skandynawskich. Pewien niedosyt czytelnikowi pozostawia jednak sprawa działalności wywiadowczej szwedzkich służb oraz faktycznej roli agentów konsularnych oddelegowanych do Szczecina. Szczególnie w sytuacji, kiedy mieli oni, jak przyznaje autor, obserwować rozwój sytuacji w PRL w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Relacje obu państw sprzyjały też nawiązywaniu kontaktów prywatnych agentów konsularnych przybywających na placówkę w Szczecinie. Było to widoczne zwłaszcza we wspomnianych latach osiemdziesiątych, odbywali oni liczne osobiste spotkania z lokalnymi urzędnikami miejskimi. Pozwalały one obu stronom wpływać na rzeczywistość gospodarczą. Jednym z przykładów przywołanych przez autora są podjęte przez szwedzką dyplomację starania o podpisanie z Polską obustronnej umowy o wprowadzeniu ruchu bezwizowego w 1974 r. Przyczyniło się to do swobodnego turystycznego przemieszczania promem między Świnoujściem a Ystad. Pojawienie się tego rozwiązania stanowiło wyłom w kwestii poruszania się obywateli szwedzkich i polskich pomiędzy obu krajami. Jaworski sygnalizuje także, że oprócz formalnych kontaktów szwedzcy konsulowie utrzymywali również nieformalne relacje z przedstawicielami rodzącej się w latach osiemdziesiątych XX w. polskiej opozycji. Jednak w dalszych częściach monografii nie wyjaśnia, w jaki konkretnie sposób miałyby one przebiegać tu na miejscu i dokładnie z którymi opozycjonistami. Szkoda, gdyż w odniesieniu do lat siedemdziesiątych XX w. kwestię kontaktów polityków szwedzkich z przedstawicielami polskiej opozycji przebywającej na emigracji w Szwecji omówił dość wnikliwie Arnold Kłoczyński⁷. Rozwinięcie tego wątku pozwoliłoby odpowiedzieć na pytanie, czy i jak intensywne były te kontakty konsulów szwedzkich z opozycją szczecińską w kolejnej dekadzie.

⁷ Zob. Arnold KŁOCZYŃSKI, *Oficjalne i nieoficjalne kontakty polsko-szwedzkie w latach siedemdziesiątych XX w.*, Gdańskie Studia Międzynarodowe, t. 12: 2014, nr 1–2, s. 44–45.

Autor omawianej monografii zwraca też uwagę na inny, mało znany współczesnej społeczności szczecińskiej aspekt kontaktów polsko-szwedzkich w omawianym okresie. Chodzi tu o fakt funkcjonowania na terenie Szczecina w latach 1947–1973 Kościoła Marynarza Szwedzkiego, skoro – jak wiadomo – po drugiej wojnie światowej komuniści zwalczali religię i utrudniali funkcjonowanie jej w przestrzeni publicznej, choć z różnym natężeniem do końca lat osiemdziesiątych XX w. Jednak interesy gospodarcze i polityczne determinowały decyzje władz i wpłynęły na wydanie zgody na działalność duszpasterstwa szwedzkiego w Szczecinie, które otaczało opieką skandynawskich marynarzy przybywających do tutejszego portu.

Szlak handlowy przebiegający przez port w Szczecinie oraz wspomniany ruch turystyczny między krajami otwierały też możliwości, z punktu widzenia polskich władz, zupełnie niepożądane, czyli szanse ucieczki z PRL. Jaworski opisuje ten problem, podając liczne przykłady. Jedną z takich prób nielegalnego przekroczenia granicy był wyjazd w 1947 r. działacza państwa podziemnego Stefana Korbońskiego, który uciekł na emigrację na jednym ze statków transportujących węgiel. Jak wskazuje autor, problem zbiegostwa nasilił się po 1948 r. Okazywało się bowiem, że marynarze pływający na skandynawskich statkach, oprócz przewozu towarów, trudnili się przemytem ludzi. Jak wynika z monografii, w nielegalnym przekraczaniu granicy PRL pomagali również przekupieni krajowi wojskowi i urzędnicy. Według danych przedstawionych przez Jaworskiego, w latach 1944–1968 na północ zbiegło blisko 27 tys. obywateli polskich. W wyniku tego procederu osoby, którym udało się uciec, mogły zamieszkać na stałe za granicą. Wielu z nich, również za pośrednictwem szwedzkich marynarzy, utrzymywało nieformalne kontakty z bliskimi pozostającymi w Polsce.

Przytoczone przykłady skłaniają do stwierdzenia, że książka odgrywa ważną rolę w opowieści o PRL. Poszerza dotychczasową wiedzę na temat funkcjonowania samego Szczecina, jak też relacji bilateralnych między Polską a Szwecją o szereg mniej znanych faktów. Przykładem są zebrane przez autora informacje na temat lokalizacji szwedzkich placówek dyplomatycznych w mieście, które pozwalają dotrzeć do tych miejsc. Autor, skupiając się na szczególnym przypadku relacji obu państw, przybliży czytelnikowi elementy, które pozwalają inaczej spojrzeć na historię Polski Ludowej. Recenzowana monografia w istotny sposób uzupełnia obraz przeszłości Szczecina w okresie PRL oraz uwypukla znaczenie miasta z racji samego faktu strategicznego partnerstwa w kontaktach handlowych Polski ze Szwecją. Na szczególne podkreślenie zasługuje również włączenie do obiegu naukowego informacji z zagranicznych źródeł.

Na zakończenie warto zastanowić się, czym omawiana publikacja różni się od innych prac traktujących o okresie PRL. Pierwszą kwestią jest ujęcie tematu przez autora w sposób chronologiczno-problemowy. W każdym rozdziale omówiono kilka wątków, z których każdy ewoluuje na przestrzeni omawianego czasu. Taki system ułatwia sprawną lekturę oraz ewentualny powrót do interesujących treści. Po drugie, w monografii przedstawiono sprawy polskie i szczecińskie z perspektywy międzynarodowej. Pozwala to czytelnikowi zapoznać się z interpretacją zjawisk zachodzących w kraju, pochodzącą ze strony innego państwa, oraz dowiedzieć się, jak były one oceniane przez osoby z zewnątrz. Relacje przebywających w Szczecinie szwedzkich konsulów z wydarzeń zaliczanych do tzw. polskich miesięcy, które rozgrywały się w mieście, pozwalają czytelnikowi poszerzyć swoją perspektywę patrzenia na nie oraz skonfrontować ze znanymi wszystkim przekonaniem. Z perspektywy badań historycznych jest to

zdecydowany atut. Ostatnim ważnym punktem jest sama narracja, którą prowadzi w sposób przystępny nawet dla czytelnika mało zorientowanego w temacie. Poprzez wplatanie w tekst przykładów lub ciekawostek staje się ona dynamiczniejsza i dzięki temu łatwiej mu skupić uwagę na całości. Dodatkowym walorem są tabele. Porządkują one informacje odnoszące się do m.in. nazwisk konsulów, sprawujących swój urząd w Polsce w podanych latach, oraz danych liczbowych dotyczących np. tonażu eksportu węgla do Szwecji czy przewozów pasażerskich. Wszystkie wymienione elementy prowadzą do wniosku, że praca Pawła Jaworskiego jest przyjemnym w lekturze, lecz bogatym w informacje kompendium wiedzy na temat stosunków polsko-szwedzkich w latach 1945–1989, ze szczególnym uwzględnieniem Szczecina.

Artur Szparaga*

 <https://orcid.org/0009-0004-3419-6862>

BIBLIOGRAFIA

- Gańczak, Filip. *Gryf, młot i cyrkiel. Szczecin w polityce władz NRD 1970–1990*. Szczecin, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2022.
- Jaskułowski, Tytus. *Szczecin. Miasto, którego nie było. Dyplomacja RFN i polskie przełomy 1970–1989*. Szczecin, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2020.
- Jaworski, Paweł. “Kontakty polsko-czechosłowackie na terenie Szwecji w latach drugiej wojny światowej.” In *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989*, vol. 1, edited by Peter Blažek, Paweł Jaworski, Łukasz Kamiński. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2007.
- Jaworski, Paweł. *Marzyciele i oportuniści. Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1939–1945*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2014.
- Jaworski, Paweł. *Most przez Bałtyk. Szwecja wobec ‘Solidarności’ 1980–1982*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2017.
- Jaworski, Paweł. *W cieniu „żelaznej kurtyny”. Szwecja wobec Szczecina 1945–1989*. Szczecin, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2022.
- Kłoczyński, Arnold. “Oficjalne i nieoficjalne kontakty polsko szwedzkie w latach siedemdziesiątych XX w.” *Gdańskie Studia Międzynarodowe* 12/1–2 (2014): 44–45.
- Szczepeńska-Dudziak, Anna. *‘Szczecin czechosłowackim oknem na morza i oceany’. Szczecin w stosunkach polsko-czechosłowackich 1945–1989*, translated by Roman Sliwka. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2021.
- Tebinka, Jacek. *Kanada i Szczecin 1945–1990. W cieniu granicy*. Szczecin, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021.

* Szkoła Doktorska, Instytut Historyczny, Uniwersytet Szczeciński

 artur.szparaga@phd.usz.edu.pl